

ΙΕΡΟΣ ΠΟΥΚΑΡΠΟΣ

ΘΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΘ' ΕΒΔΟΜΑΔΑ
ΠΡΟΝΟΙΑ ΜΕΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ, ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΔΑΠΑΝΗ ΔΕ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΟΦΕΛΟΣ ΤΗΣ ΘΗΣΚ. ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ «ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ»

ΕΤΟΣ Β' | ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ τῆ 3 Νοεμβρίου 1912 | ΑΡΙΘ 83

«Καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθὼν, προσελήνθει αὐτῷ λέγων· Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαι με καθαρίσαι. Καὶ ἐκτείνων τὴν χεῖρα ἤψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς λέγων· Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.» (Ματθ. γ', 2-4).

« Οὐδεὶς δύναται δυσεὶ κυρίοις δουλεύειν. . . ἄρκετόν τῃ ἡμέρᾳ ἢ κακία αὐτῆς » .

(Ματθ. Γ' 24—34).

Τηλικαύτη εἶνε ἡ προσήλωσις καὶ ὀλοκληρωτικὴ ἀπορρόφησις πασῶν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ πρὸς τὸν πλοῦτον ἐττοημένον, ὥστε τὰ διατελῆ οὗτος κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν καταστάσει ἀργυρωνήτου δούλου, τελείως ὑπείκοντος καὶ ἔξαρτωμένου ἐκ τῶν νευμάτων τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, ἐν καταστάσει δούλου προσκειμένου ἐνί τινι δεσπότῃ, καὶ οὐ μόνον ἀδιαφόρως ἔχοντος πρὸς τὸν ἀντιποιοῦμενον τυχὸν τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἔξουσίας, ἀλλὰ καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διατεθειμένον.

Ἐπὶ πλέον ὁ πλοῦτος διὰ τὸν εἰς αὐτὸν ποσοημένον καταλαμβάνει αὐτὸ τοῦτο τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν θέσιν εἰδώλου (Κολ. Γ' 6), ὅπερ κύπτει τρόπον τινὰ καὶ προσκυνεῖ Οὗτος, ὃν τρόπον ὁ θεοσεβὴς κύπτει καὶ προσκυνεῖ τὸν Θεόν. Καὶ ὃν τρόπον ὁ τελευταῖος ἀνατίθησιν ἀπάσας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Θεόν, ὡς ὁ χρηματολάτρης στηρίζει τὸ πᾶν ἐπὶ τῶν ὑλικῶν θησαυρῶν καὶ γαιμηλίων « Οὐ δύνασθε Θεῶ δουλεύειν καὶ μομμωῖ ἄ. τ. ἔ. τῷ

πλούτῳ, γεγωνίε τῇ αὐθεντικῇ αὐτοῦ φωνῇ ἀνακροῦσι ὁ Κύριος πρὸς τοὺς πιστοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἐσβεσμενον τὸν νερὸν φανὸν ἔχοντες (εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστί), οἵτινες δηλ. μὴ χειραγωγούμενοι ὑπὸ ὑγιῶν ἀρχῶν πλανῶνται ἐν τῷ σκότει, νομίζοντες ἐν τῇ πλάνῃ ταύτῃ, ὅτι εἶνε δυνατὴ ἡ προσήλωσις εἰς τοὺς θησαυροὺς τῆς γῆς καὶ ἡ ταυτόχρονος ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἀπόσπασιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, — πρὸς ὃν αὕτη ὡς πρὸς πολικὸν ἀστέρᾳ ὑφείλει ἀεὶ νὰ βλέπῃ, τὸ σύνολον τῆς ζωῆς καὶ ἐνεργείας αὐτῆς ἔξαντλοῦσα ὡς εἰπεῖν ἐν Αὐτῷ, Τοῦτο ἐν πᾶσιν ἀναγνωρίζουσα, Αὐτὸν αἰσθανομένη καὶ πρὸς Αὐτὸν ὡς πρὸς τελικὸν κατατείνουσα τέρμα — ἀπόσπασιν τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ οὐ μόνον ἡ ἀκόρεστος τοῦ πλούτου δίψα, ἢ πρὸς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ πασῶν ἰῶν δυνάμεων ἐξάντησις, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἄγαν ἐμφροντις καὶ ἀγωνιώδης πρὸς τὴν συντήρησιν ἡμῶν μέριμνα. Διὸ καὶ ταύ-

την μετ' οὐχ ἥττονος ἐμφράσεως ἀπαγορεύει ὁ Κύριος εἰς τοὺς πιστοὺς Αὐτοῦ μαθητάς, λέγων *μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσεσθε.*

Ὁ Θεὸς, ὁ παρασχὼν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὰ πολυτιμώτατα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῆς καὶ τελείωσιν σώμα, δὲν θὰ παράσχη καὶ τὰ πολλῶ ἥττονα καὶ εὐχερέστερα, τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς ἀναγκαιοῦντα μέσα ; Μήπως ἡ ἀγωνιώδης τοῦ ἀνθρώπου μέριμνα πρὸς τὴν συντήρησιν, πρὸς τὴν ζωὴν, δύναται νὰ πράξῃ τι πλέον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντος ; Ὁ Θεὸς προνοῶν περὶ τῶν στρουθίων καὶ τῶν κρίνων τοῦ ἀγροῦ, ὥστε τὰ μὲν οὐδαμῶς καταπονούμενα ὑπὸ τῶν μεριμνῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἐργασιῶν νὰ ἐξευρίσκωσι τὰ πρὸς τροφήν, τὰ δὲ οὐτε νήθοντα οὔτε εἰς οἰονδήποτε ἄλλον συναφῆ κόπον ὑποβαλλόμενα νὰ λαμπροφορῶσιν, ὑπερβάλλοντα κατὰ τὸ κάλλος αὐτὸν τὸν ἐπὶ πολυτελείᾳ διακριθέντα Σολομῶντα, δὲν θὰ προνοήσῃ καὶ περὶ αὐτῶν Εἶνέ ποτε δυνατὸν ὁ τοσαύτην πρόνοιαν πρὸς τὸν ἐφήμερον χόρτον — οἷα κατ' οὐσίαν εἰσὶ καὶ τὰ κρίνα — δεικνύμενος νὰ καταμελήσῃ τῶν κρείττωνων καὶ τελειοτέρων παμάτων αὐτοῦ, ὧν δὲν δύναται νὰ ἄγνοῇ καὶ τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας, καὶ πρὸς ἅ — τοὺς πιστοὺς ἰδίᾳ — διατελεῖ ἐν σχέσει πατρὸς ;

Οἱ ἀπιστοῦντες εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ἐφ' ἑαυτοὺς ἐν πᾶσιν ἐπαναπαύομενοι, οἱ μὴ προσδεξάμενοι τὴν πίσιν τοῦ Χριστοῦ ἐθνικοί, καὶ ἀγνοοῦντες οὕτω τὸ μέγεθος τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, οἱ μακρὰν τῆς ἐξαιρετικῆς σχέσεως, ἐν ἣ οἱ Χριστιανοὶ ἴστανται πρὸς τὸν Θεὸν διατελοῦντες, δύναται νὰ ἀγωνιώσῃ διὰ τὰ πρὸς συντήρησιν αὐτῶν, διαρκῆ μέριμναν καὶ φροντίδα περὶ αὐτῶν ἔχοντες. Οὐδαμῶς δ' ὅμως εἶνε ἀνεκτὸν τοῦτο διὰ τὸν χριστιανὸν πανταχοῦ διακρίνοντα τὴν ἀγαθοδοκίαν δεξιᾶν τοῦ Πλάστου, ἐξαιρετικὴν πείραν ἔχοντα τῆς πατρικῆς μερίμνης αὐτοῦ καὶ κηδεμονίας.

Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Διὰ τῶν βορουσημάτων τούτων λέξεων κατακλείει κυρίως εἰπεῖν ὁ Κύριος τὸν περὶ τῆς ἄγαν ἐμφροντιδος καὶ ὡς εἰπεῖν ἀγωνιώδους περὶ τῶν ἐπιγείων ὑλικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν λόγον αὐτοῦ προβάλλων ἡμῖν τὸν ἀσφαλῆ γνώμονα τῆς ἐν τῷ πράγματι ποδηγετήσεως ἡμῶν.

Ἡ πρώτη καὶ κατ' ἐξοχίαν, ἡ ὄντως ἀγωνιώδης μέριμνα τοῦ Χριστιανοῦ, ἡ σύμπασαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καταλαμβάνουσα καὶ ὅλον αὐτὸν ἀπορροφῶσα, ὀφείλει νὰ εἶνε ἡ ἐπιζητήσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ ἀκάθεκτος ὁρπὴ καὶ τάσις πρὸς αὐτήν, καὶ ἡ κατεργασία παντὸς ὅτι συμβάλλεται εἰς τὴν ἔλευσιν αὐτῆς,

καὶ εἰς τὴν ἔλευσιν ταύτην προειδοποιούσαν καὶ συνοδεύουσαν δικαιοσύνην. Πάντα τὰ ἅλα ἐπακολουθήσουσι, σχεδὸν εἰπεῖν, οἴκοθεν. Ταῦτα καταπέμψει ἡ ἀγαθοδότις χεὶρ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἀληθῶς ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι οὐδέποτε οἱ μετὰ ζήλου καὶ αὐταπαρνήσεως ἀφιερῶσαντες ἑαυτοὺς εἰς μεγάλα ἰδεώδη, οἱ τῶν πάντων χάριν αὐτῶν καταμελήσαντες, ἀπεστερήθησαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Πάν δὲ τοῦναντίον πολλὰς συνέβη καὶ συμβαίνει. Οἱ πᾶσαν τὴν μέριμναν αὐτῶν πρὸς αὐτὰ στρέψαντες, καὶ πάσας τὰς δυνάμεις καταναλώσαντες καὶ καταναλίσκοντες, οὔτε [πλείονα τὰ γὰρ] τοῦ κόσμου κέκτηνται, ἢ ἵστα δὲ παντὸς εὐημεροῦσι πλέον τῶν ἡττονα καὶ σωφρονεστέραν περὶ αὐτῶν τὴν μέριμναν ἐνδεικνυμένων, τῶν ἡττον ἀπλήτων καὶ ὑλιστικῶν.

Ἄλλ' οἴκοθεν δῆλον, καὶ ὁ παραβολικὸς τοῦ Κυρίου λόγος ἐταρχῶς διδάσκει, ὅτι διὰ τὸν ἄνθρωπον καθόλου καὶ διὰ τὸν χριστιανὸν αὐτόν, — ὅλον πρὸς τὰ πνευματικὰ ὀφείλοντα νὰ κατατείνῃ — δὲν ἀποκλείεται ἡ σώφρων καὶ λελογισμένη περὶ τῶν ἐγκοσμίων μέριμνα, ὃν τρόπον οὐδ' αὐτὰ τὰ πειτεινὰ παραμελοῦσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου ὑπαγορευομένων πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φυσικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ συμβάλλοντων.

Ἄλλ' ὃν τρόπον καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δέ, ἀσυνειδήτως καὶ ὑπὸ τοῦ ὀρμεμ-

φύτου μόνον κινούμενα, φαίνονται πράττοντα μὲν τὸ ἐφ' ἑαυτοῖς ὅ,τι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ἀπαιτεῖται, ἀλλ' ἀπονητὶ καὶ ἐν πλήρει γαλήνῃ καὶ ἡρεμίᾳ, ἐν τελείᾳ εὐαρεσκείᾳ καὶ χαρᾷ, οὕτω κατὰ πολλῶν μεζύονα λόγον ὁ πιστός, καὶ δὴ ἐν συναισθήσει καὶ ἐπιγνώσει, ὀφείλει ἐργαζόμενος καὶ κοπιῶν ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ νὰ διατηρῇ πᾶσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ φρονήματος καὶ τοῦ αἰσθήματος, νὰ διατελῇ ἀπαθὴς καὶ ἡρεμος χαίρων μὲν καὶ δόξαν αἰετῶν ἀναφέρων τῷ Θεῷ, ἐφ' οἷς κέκτηται τε καὶ ἀπολαύει, ἀπολυτὸν δ' ἔχων πετοίθησιν ἐπὶ τὴν διαρκῆ καὶ ἀμετάπτωτον τοῦ Οὐρανόθεν Πατρὸς μέριμναν. Οὕτως ἔχων ὁ Χριστιανὸς καὶ ἀποτελεσματικώτερον θὰ ἐργάζεται, ἀντλῶν θάρρος καὶ καρτερίαν ἀπὸ τοῦ Οὐρανοῦ αὐτοῦ, καὶ πρὸ οἰωνοῦ ἀντιξῶν μὴ ὀκλάζων, καὶ τὸ μέγιστον θὰ τεῖνῃ ἀπερίσπαστος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἀπόσκοπος θὰ χωρῇ εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

Ἐθειδὴ ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀφιστάσα τὸν πιστὸν ἔμφροντις ἀγωνία περὶ τοῦ ποριζομένου τῶν πρὸς συντήρησιν ἀναγκαίων ἐπιτείνεται ἐκ τῆς καὶ διὰ τὸ ἀπωτέρω μέλλον μερίμνης αὐτοῦ, εἰς ἐπίμετρον τῶν περὶ τοῦ πράγματος παρακελεύσεων αὐτοῦ ἐντέλλεται ὁ Κύριος, ὅπως μὴ μεριμνᾷ οὕτως περὶ τῆς αὔριον. Ἐκάστη ἡμέρα, λέγει, ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῆς μερίμνας, αἵτινες εἶνε ἡ ἡ ἐπαρκῆς καὶ δι' αὐτήν. Ἡ προσθήκη καὶ τῶν

μεριμνῶν τῆς εἰτέρας ἡμέρας καὶ τῆς κατόπιν, ἀποτελεῖ περιττὸν καὶ ἐπιβλαβὲς φορτίον, ὅπερ ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ ὁ πιστός. Ὅτι βεβαίως καὶ διὰ τῶν λόγων τούτων τοῦ Κυρίου οὐδαμῶς συνιστᾶται ἡ παντελής περὶ τοῦ μέλλοντος ἀκηδία καὶ ἀδιαφορία, ἀλλ' ἀπαγορεύεται μόνον ἡ

ὑπεράγαν περὶ αὐτοῦ — ἀδήλου πολλὰς καὶ ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ ἐξαρτωμένου — μέριμνα οἴκοθεν φανερόν.

Π. ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Καθηγητής

ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ι. Θεολ. Σχολῇ.

ΑΙ

ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ*

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν οἱ Χριστιανοὶ τελοῦσι τὰς παραμυθητικὰς αὐτῶν συνάξεις ὅπου δήποτε θὰ ἠδύναντο νὰ διαφύγῃσι τὰ βλέμματα τῶν διωκτῶν των. Ναοὶ βεβαίως ἔστιν ὅτε κτίζονται ἀπὸ τοῦ ζου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ Ἐσταυρωμένου δὲν πτοοῦνται, ὁσάκις κοπάξῃ πρὸς στιγμὴν ὁ διωγμός, νὰ διακηρύττωσιν τὴν πίστιν των ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων διὰ τῆς ἀνεγέρσεως εὐκτηρίων πολλῶν μᾶλλον ἐμπεριστατωμένων ἢ τὰ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ὑπερῶα καὶ τρικλίγια. Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι ναοί, προχείρου ὡς τὰ πολλὰ οἰκοδομητικῆς, δὲν διατη-

ροῦνται ἐπὶ πολὺ, θᾶπτον ἢ βράδιον ἀποτεφροῦμενοι ὑπὸ τὴν δαῖδα τοῦ καὶ πάλιν εἰς λύσσαν ἐκσπῶντος εἰδωλολάτρου. Καὶ οἱ δυστυχεῖς χριστιανοὶ ὑποχρεοῦνται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ λατρεύωσι τὸν Θεὸν «ἐν ἐρημίαις καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς», ὡς περὶ τῶν πάλαι ποτὲ διὰ τῆς πίστεως μαρτυρηθέντων ἐκφράζεται ἡ πρὸς Ἑβραίουσ (ια', 38) καὶ νὰ μεταποιῶσιν εἰς παιηγουρικὸν χωρίον πάντα τὸν τῆς θλίψεως τόπον, ἀγρόν, ἐρημίαν, ναῦν, πανδοχεῖον, δεσμωτήριον, καθὼς Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας μᾶς πληροφοροεῖ (Παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. Ζ', κβ'). Οὕτω προκύπτουσι

* Ἐκ τοῦ οὐπω ἐκδοθέντος βιβλίου μου «Ὁ Χριστιανικὸς ναός».

εἰς τὸ μέσον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν μαρτυρικῶν χρόνων κρύφια προσευκτήρια, ὧν τὰ κατασκευαστικότερα, περιεργότερα καὶ εἰς χριστιανικὰ ἀναμνήσεις πλουσιώτερα εἶνε **αἱ κατακόμβαι** τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας, Κύπρου, Κρήτης, Ἀλεξανδρείας, Μήλου, Μελίτης, Ἰσπανίας, Γαλλίας καὶ πρὸ πάντων **αἱ κατακόμβαι** τῆς ὑποχθονίου Ρώμης, περὶ ὧν ἐν τῷ παρόντι ὁ λόγος.

Ἐς φαντασθῆ ὁ φίλος ἀναγνώστης λαβύρινθον πολύπλοκον καὶ διεξοδικώτατον, ἐντὸς τῶν σκοτεινῶν σπλάγγων τῆς γῆς διηνοιγμένον, οὐτινος αἱ λοξευομέναι καὶ πολυτρόπως διαθλώμεναι καὶ διασταυρούμεναι σήραγγες ἂν συναπῆρτιζον γραμμὴν συνεχῆ καὶ εὐθείαν, ἢ γραμμὴ αὐτὴ θὰ ἐφθάνεν ἀπὸ τοῦ βορειοτάτου μέχρι τοῦ νοτιωτάτου ἄκρου τοῦ Ἰταλικοῦ ὑποδήματος· ἃς φαντασθῆ τοὺς ὑπογίους τοῦ λαβυρίνθου τούτου διαδρόμους ἐδῶ μὲν στενωτάτους καὶ μόλις ἐπιτρέποντας εἰς δύο τὴν διάβασιν, ἐκεῖ δὲ εὐρυνομένους εἰς θαλάμους τετραγώνους καὶ παρέκει πάλιν στενωμένους, διὰ τὰ συνεχίσωσι τὸ κομβολόγιον νέων αἰθουσῶν, ἀμυδρότατα φωτισμένων ὑπὸ μεμακρυσμένου τινὸς φεγγίτου· ἃς φαντασθῆ ἐπὶ πλέον τὰς πλευρὰς τῶν αἰθουσῶν τούτων πλήρεις χωρισμάτων, ἐν οἷς θῆκαι νεκρικαὶ ἢ μία ὑπὲρ τὴν ἄλλην ἐσκάφησαν δίκην τῶν ἐν τοῖς θαλαμίσκοις τῶν πλοίων κλινιδίων, ἢ δίκην βιβλιοθηκῶν, ὅπου ὁ θάνατος ἐτα-

ξινόμει τὰ συγγράμματά του, θέτων ἄλλοτε μὲν εἰς ἕκαστον χώρισμα ἀνὰ ἓνα νεκρὸν (locus, locus), ἄλλοτε δὲ ἀνὰ δύο, ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας (bisomum, trisomum, quadrisomum) καὶ ἄλλοτε μὲν κατατάσσων τοὺς νεκροὺς εἰς τὰς οἰκείας θέσεις ἀδιαφόρως, ἄλλοτε δὲ τὰ χωρίσματα ὀλοκλήρου αἰθούσης προορίζων διὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν μελῶν ἐνὸς μόνου οἰκογενειακοῦ κύκλου (cubiculum), καὶ ἄλλοτε μὲν περιοριζόμενος εἰς μίαν εὐθείαν ἐντὸς τοῦ τοίχου σχισμὴν, ἴσην πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ἄλλοτε δὲ σκάπτων ἐν τῷ τοίχῳ σαρκοφάγον θολωτὸν (arcosolium)· ἃς φαντασθῆ ἐπίσης ὅτι ὁ ὑπόγειος οὗτος λαβύρινθος μὲ τοὺς ἐλιγμούς του καὶ τὰς διασταυρώσεις του δὲν ἐκτείνεται μόνον ὀριζοντιῶς καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τὴν γῆν ἐπιπέδου, ἀλλὰ κατέρχεται διὰ μυστικῶν κλιμάκων ἔτι βαθύτερον καὶ ἔτι βαθύτερον σχηματίζων κατὰ τοιοῦτον τρόπον πολυώροφον ὑποχθόνιον οἰκοδομήν· ἃς φαντασθῆ τέλος καὶ πλείστας ἄλλας λεπτομερείας, οἷον μνήματα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὑπερκύπτοντα καὶ ὡς ἅγαια τράπεζαι χρησιμοποιοθέντα, ἔδρας ἐπισκοπικὰς ἀνεσκαμμένας ἐν ταῖς πλευραῖς τῶν αἰθουσῶν, λυχνίας ἐξ ὀπτῆς γῆς ἢ μετάλλου πολυμόρφους καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς κρεμαμμένας, ὅπως φωτίζουσι τοὺς ἐνταῦθα προσευχομένους μὲ τὸ ἀσθενικὸν των φῶς, χιλίας ὄσας συμβολικὰς παραστάσεις ἐσχεδιασμέ-

νας πανταχοῦ τῶν ὑπογείων παρειῶν καὶ ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῶν καθέτων πλακῶν τῶν τάφων καὶ ἱερογραφίας ἐπὶ τῶν ἀρκοσολίων, καὶ οὕτω θὰ συλλάβῃ ἀμυδρὰν τινα ἰδέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν κατακομβῶν.

Ἦσαν λοιπὸν ναοὶ καὶ αἱ ἐν Ρώμῃ κατακόμβαι; Ὅχι· ἦσαν, κυρίως εἰπεῖν, Χριστιανικὰ κριμητήρια. Οἱ Ρωμαῖοι ἐθνικοὶ συνήθιζον νὰ διατηρῶσιν οἰκογενειακοὺς τάφους ὑπὸ θολωτὰ ὑπόγεια, ὅπου ἀπέθετον ἢ τὰς σοροὺς τῶν θανάτων συγγενῶν των, ἢ τὰς ὀστεοδόχους ὑδρίας, τὰς ἐν σειρᾷ θηκῶν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τάφῳ παρατασσομένας καὶ τοὺς καλουμένους «περιστερεῶνας» (columbaria) ἀποτελούσας. Οἱ ἐν Ρώμῃ Ἑβραῖοι εἶχον λάβει ἄδειαν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος νὰ ἔχουν καὶ αὐτοὶ δι' ἰδίαν νεκρικὴν χρῆσιν παρόμοια ὑπόγεια κριμητήρια, ὧν μέγρος μάλιστα δεικνύεται μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀπίας ὁδοῦ. Δὲν εἶνε ἄρα ἀφύσικον ὅτι καὶ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ρώμης, οἱ μὴδαμῶς κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων διακριόμενοι ἐξωτερικῶς, εἶχον ἐνωρίτατα ἐπιτύχει κυβερνητικῆς ἀδείας πρὸς ἀπόκτησιν νεκροταφείων ὅπως ἰδίων καὶ μὴδαμῶς εἴτε τοῖς Ἰουδαίοις εἴτε τοῖς ἐθνικοῖς ἀνηκόντων, ὅπως θάπτωσι τοὺς ἐν Κυρίῳ ὑπνώττοντας ἀδελφοὺς, τοῦ γηπέδου πολλάκις παρεχομένου ὑπὸ τῶν πλουσιωτέρων μελῶν τῆς Χριστιανικῆς κοινότητος. Τρία κυρίως εἶνε τὰ στρώματα, τὰ

συναπαρτίζοντα τὸ ἕδαφος τῆς Ρώμης: τὸ πορσελιανοειδὲς (porcellana pura), τὸ λιθοειδὲς (tufa lioloide) καὶ τὸ κοκκοειδὲς (tufa granolare). Τὸ πρῶτον, καθὸ ἄμμος, δὲν εἶνε διόλου πάγιον· τὸ δεύτερον, καθὸ λίθος, εἶνε λίαν σκληρόν· μόνον τὸ τρίτον καὶ εὐκόλως σκάπτεται καὶ δυσκόλως καταρρέει. Διὰ τοῦ κοκκοειδοῦς λοιπὸν στρώματος ἔτεμεν ἐκάστοτε νέας σήραγγας καὶ νέους τάφους ἢ σκαπάνη τῶν χριστιανῶν νεκροθαπτῶν, ἀποφεύγουσα τὰ δύο ἄλλα ἀκατάλληλα στρώματα, ὅπου ἐν προγενεστέροις χρόνοις ἀνεξηγήτησαν ἢ ἢ πορσελιανῆ γῆ, ἢ ὁ λίθος τῶν λατομείων. Καὶ οὕτω διὰ τῆς προσθήκης χριστιανικῶν νεκροταφείων πρὸς νέα χριστιανικὰ νεκροταφεία, ἐπὶ τέσσαρας καὶ πλέον αἰῶνας συνεχιζομένης, ἐδημιουργήθη εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς γῆς ἀπέραντος νεκρόπολις, ἣς τὰς μὲν ὁδοὺς ὁ Padre Marchi ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἴσως ἀναβιβάζει εἰς ὀκτακοσίας μέχρις ἑνεακοσίων, τοὺς δὲ τάφους εἰς 6—7,000,000!

Τὸ πρᾶγμα κατ' ἀρχὰς δὲν ἦτο μυστικόν. Αἱ εἰσοδοὶ τῶν κατακομβῶν ἦσαν τοῖς πᾶσι περίοπτοι. Ἄλλ' αἴφνης οἱ εἰδωλολάτραι ἐπιπίπτουν εἰπέροτε ἀπηνέστεροι κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐσταυρωμένου. Διαλύουσι τὰς ἱεράς συναξεῖς των· καταρρίπτουσι ὅτι πενιχρὸν οἱ χριστιανοὶ εἶχον οἰκοδομήσει πρὸς αἶνον τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· καταδιώκουσι διὰ πυρός, σιδήρου, ἀγχόνης καὶ ὕδα-

τος τοὺς μὴ θύοντας εἰς τὰ εἰδωλα καὶ μὴ ὀμνύοντας τὴν Καίσαρος τύχην. Καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πού νά ζητήσωσιν ἀλλαχού τόπον λατρείας οἱ δύστηνοι χριστιανοὶ παρὰ εἰς τὸς κατακόμβας, μέχρις ὅτου οἱ εἰδωκολάτραι ἢ ἀρχίσωσι γὰ τοὺς ἀναζητῶσιν ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀκόμη καὶ ἐκεῖ; Βεβαίως καὶ προηγουμένως κατήργοντο πρὸς κοινήν προσευχὴν ἐν ταῖς κατοκόμβαις, καὶ δὴ ὁσάκις ἐπρόκειτο γὰ ἐρωτάσωσιν ἐπὶ τόπου τὰ «γενέθλια», ἦτοι τὴν ἀπὸ τῶν φθαρτῶν εἰς τὰ ἄφθαρτα μετάβασιν μάρτυρός τινος· ἐντεῦθεν δ' ἐχαρακτηρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὡς «γένος λαθραῖον καὶ φυξήλιον» (latebrosa et lucifuga natio). Ἀλλὰ τώρα αἱ κατοκόμβαι προσλαμβάνουν μορφήν διπλοτέραν καὶ τριπλοτέρον ἐκκλησιαστικώτεραν. Δὲν εἶνε πλέον ἀπλῶς νεκροταφεῖα καταπληκτικῶς διαστελλόμενα ὡς ἐκ τῶν μαρτυρικῶν θημωνιῶν, τῶν πιπτουσῶν ὑπὸ τὴν εἰδωλολατρικὴν σπάθην καὶ κατὰ σωροὺς εἰς τοὺς ὑπογείους θόλους μετακομιζομένων νεκρῶν καὶ ἡμέρας ὑπὸ τῶν ἡρωϊκῶν «φοσσόρων». Καθίστανται καὶ κρύφια εὐκτήρια, ὑπὸ τὸν ζόφον καὶ τὰς ἀσφυνκτικὰς σήραγγας τῶν ὀπιπῶν οἱ χριστιανοὶ σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις καταφεύγοντες καὶ ἐπὶ τῶν μνημάτων τῶν ἁγίων τὸ γόνυ κλίνοντες, ἐκχέουσι πρὸ τοῦ Δινατοῦ ψυχὰς καὶ δάκρυα καὶ ἀντιλοῖσι παραμυθίαν ἐν ταῖς ἀνεκδιηγῆτοις αὐ-

τῶν δεινοῖς. Καὶ ὁποῖα εὐκτήρια! Οὐδέποτε ἡ κοινωνία ζώντων καὶ τεθνεώτων, ἡ στρατευομένης καὶ θριμβευούσης Ἐκκλησίας ἐξεδηλώθη ἰσχυρότερον ἢ ἐν τοῖς εὐκτηρίοις τούτοις· οὐδέποτε πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἀνετέμφθησαν προσευχαὶ θερμότεραι· οὐδέποτε ἀπεδείχθη ψηλαφηώτερον ὁ σκοπὸς τῆς γείας θρησκείας ὡς νεκρώσεως τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀριζικῆς ἀναγεννήσεως ἐν Χριστῷ. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε παρεστάθη ζωηρότερον ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Σατάν, Εὐαγγελίου καὶ κόσμου. Ἄνωθεν ἡ κραιπαλοῦσα καὶ ὀργισθεῖσα Ρώμη μετὰ τὰς ἀγέλας τῶν ψευδοθεῶν της, τοὺς ἀποθευμένους Καίσαράς της καὶ τὴν ἠθικὴν της σήψιν, τὴν πανταχόθεν ἀφορήτως ἀναδιδομένην. Κάτωθεν ἡ παρθενικὴ καὶ προσευχομένη Ρώμη μετὰ τὴν ἐκ τῶν μαρτυρικῶν ὀστέων καὶ αἱμάτων ἀναβλύζουσαν γείαν ἠθικὴν ζωὴν. Ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἡ Βουβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μεμεθυσμένη ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγματῶν τῆς γῆς (Ἀποκ. ιζ', 5-6). Ἐν τοῖς ζοφεροῖς καταχθονίοις ὁ σπόρος τοῦ εὐλογημένου σίτου ἐγκυμονούμενος, μέχρις οὗ ὑπὲρ τὴν γῆν ἐξωατεῖται καὶ συμπνίξῃ τὰς ἀκάνθας.

Κατὰ ταῦτα αἱ ὑπερπεντήκοντα κατοκόμβαι τῆς ὑποχθονίου Ρώμης τυγχάνουσιν ἀληθῶς οἱ, μετὰ τὸ ἀποστολικὸν ὑπερφῶν τῆς Σιών, ἀρ-

χαιοπινέστεροι ναοί. Ἡ ἀρχαιότης τῶν εἶνε ἀναμφισβήτητος, ἀφοῦ τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα, ὡς ἡ τῆς ἀγ. Πρισκίλλης, ἣτις θεωρεῖται χρῆσι-

σθέσωμεν καὶ τὰς Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς, τὰς δεικνύσας χρόνους πολιούς, καθ' οὓς ἡ Ἑλληνικὴ ἦτο ἢ κατ' ἐξοχὴν λειτουργικὴ γλῶσσα καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν Ρώμην. Ἡ

«Καὶ τὰ ἔδρα πρόβρυτα καλεῖται ὄνομα καὶ ἐξάγει αὐτά».

(Ἰωάν. 10, 3).

μεύσασα εἰς τὸ πρῶτον οἰκογενειακὸν κοιμητήριον τοῦ συγχρόνου τῶν ἀποστόλων Πουδέντου, ἢ ἡ τῆς ἀγ. Ἀγνῆς, ἐν ἣ περιέχονται μνήματα τῆ πρώτῃ σύγχρονα, διὰ νὰ μὴ προ-

λατρευτικὴ ἀφ' ἑτέρου χρῆσις τῶν κατακομβῶν εἶνε ὁμοίως ἀναμφισβήτητος· καὶ τεκμήρια τούτου τηλαυγέστατα πρόκεινται αἱ ἀγιογραφίαι, οἱ παντοειδεῖς συμβολισμοί, οἱ

ἀρχιερατικοὶ θρόνοι, τὰ πρωτόγονα βαπτιστήρια, αἱ λυχναίαι καὶ τὰ λοιπὰ σκεύη τὰ ἐν αὐταῖς εὗρεθέντα, διὰ τὰ ὅποια δικαίως αἱ κατακόμβαι πρέπει νὰ θεωρῶνται οὐ μόνον ὡς τὸ σπουδαιότατον καὶ ζωντανότατον χριστιανικὸν μουσεῖον, τὸ τὴν ζωὴν τῆς ἡρωϊκῆς παλαισάσης Ἐκκλησίας διαγράφον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἐξόχως ἐναργῆ, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ πρῶτον καλλιτεχνικὸν κέντρον, ὑπὸ τοὺς ἄμαυρους θόλους τοῦ ὁμοίου τὰ πρῶτα δοκίμια καὶ αἱ ἀπαρχαὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τεχνῶν ἐκαλλιεργήθησαν. Ἐξαίρεται δ' ἡ ἱερότης τοῦ τόπου ἔτι μᾶλλον, ἐὰν ἀναμνησθῶμεν οὐδὲν ἄλλο ἐν αὐτῷ μαρτυρικὸν αἷμα ἐπορφύρωσε τὸ ἔδαφος. Οὕτω λ. γ. ἐπὶ Νουμεριανοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, πλήθος γυναικῶν, ἀνδρῶν καὶ παιδίων ζητησάντων ἐν τῇ κατακόμβῃ τῶν ἁγίων Χρυσάνθου καὶ Δαρείας καταφύγιον πρὸς συμπροσευχὴν, εὔρον αὐτόθι τὰς δάφνας τοῦ μυστικοῦ μαρτυρίου, ἐκπνεύσαντες οἱ γενναῖοι παρὰ τοὺς κεκοιμημένους συμμάχους τῶν μετὰ ἅγια δυσκοπότηρα ἀνὰ χεῖρας, καθὼς μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν εὗρέθησαν. Διότι ναὶ μὲν οἱ Χριστιανοὶ ἅμα τῇ ἐκρήξει τῶν διωγμῶν εἶχον ἐσπευσμένως φράξει τὰς περιόλους τῶν κατακομβῶν πύλας καὶ διανοίξει ἄλλας ἀτραπούς δυσβατωτέρας καὶ μυστικωτέρας διὰ μέσου τῶν παρακειμένων ἡρημωμένων λατομείων καὶ ψαμμαθῶνων, ἵνα διαφεύγωσι τὴν προσοχὴν τῶν

διωκτῶν τῶν ἄλλ' οἱ ἐθνικοὶ ἀντελήφθησαν τοὺς ἐν τῇ κατακόμβῃ Χρυσάνθου καὶ Δαρείας εἰσελθόντας χριστιανούς· καὶ τειχίσαντες αὐθωρεὶ τὴν εἴσοδον, ἐνέκλεισαν αὐτοὺς ὡς εἰς τάφον ζωντανούς, ἵνα μηδεὶς πλέον αὐτῶν ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν. Τὴν αὐτὴν τύχην ὑπέστη ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ ὁ πάπας Στέφανος. Ἱερουργεὶ καὶ οὗτος μετὰ τῶν κληρικῶν του ἐν ταῖς κατακόμβαις, ὅτε, τοῦ κρησφυγέτου ἀνακαλυφθέντος, οἱ Ῥωμαῖοι στρατιῶται τὸν περιεκύκλωσαν. Ἄλλ' ὥσει ὑπὸ ἀνωτέρας δυνάμεως ἀναχαιτισθέντες, κατεβίβασαν ἐν σιωπῇ τὰ ξίφη καὶ περιέμειναν μέχρις οὗτου ἤχηθῃ εἰς πέρας ἡ ἱερούργια. Μετὰ δὲ ταῦτα εὗραντες τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῆς ἐπισκοπικῆς του ἑδρας καὶ κατ' αὐτοῦ ἐπιπεσόντες τὸν ἀπεκεφάλισαν· τὰ δ' αὐτὰ ἔπαθον καὶ οἱ τούτου ἀκόλουθοι. Διάδοχος τοῦ Στεφάνου ὑπῆρξεν ὁ Σίξτος. Οὗτος περιφρονῶν τὰς διαταγὰς τοῦ Χριστομάχου αὐτοκράτορος Οὐαλεριανοῦ, ἀπαγορεύσαντος τὰς εἰς τὰ κοιμητήρια συνάξεις, κατέβαινε εἰς τὴν κατακόμβην τοῦ Πραιεξτάτου καὶ ἐλειτούργει. Ἀνακαλυφθεὶς δὲ καὶ δικασθεὶς κατεδικάσθη νὰ θανατωθῇ εἰς τὸν τόπον ὅπου εὗρέθη παρακούων τὸ βασιλικὸν πρόσταγμα καὶ ὀραντίση μετὰ τὸ αἷμα του τὸ ἐφ' οὗ ἱερουργεὶ θυσιαστήριον. Αὐτοῦ ἀρχιδιάκονος ὑπῆρξε καὶ ὁ μακάριος Λαυρέντιος, ὃν οἱ ἐθνικοὶ ἔψησαν ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἐσχάρας. Καὶ δὲν εἶνε μόνον οὗτοι. Πλεῖστοι ἄλ-

λοι τῶν ἀρχαίων μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, ἐφ' οἷς σεμνύνεται ἡ ἀρχαία Ῥώμη, εὔρον ἐνταῦθα ἢ τὸν θάνατον ἢ τὴν ἀνάπασιν.

Ἐν τοῖς μετὰ τοὺς διωγμοὺς χρόνοις αἱ κατακόμβαι ἐξακολουθοῦσιν οὔσαι τὸ γενικὸν προσκύνημα τῆς Χριστιανωσύνης καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν αὐτῆς νεκρόπολις, ἐντεῦθεν δ' ἐξηγοῦνται πως οἱ μεγάλοι τοῦ Padre Marchi ἀριθμοὶ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς νεκρῶν. Ὁ ἅγ. Ἱερώνυμος, ἐπισκεφθεὶς αὐτὰς ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ κατὰ τὸ 354 μ. Χ. ἐκθέτει οὕτω τὰς ἐντυπώσεις του: «Ὅταν ἤμην παῖς καὶ ἐσπούδαζον ἐν Ῥώμῃ, συνήθιζον κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν νὰ ἐπισκέπτομαι, ἐν συνοδείᾳ καὶ ἄλλων παιδῶν τῆς αὐτῆς μ' ἐμὲ ἡλικίας καὶ τῶν αὐτῶν διαθέσεων, τοὺς τάφους τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων καὶ νὰ εἰσδύω εἰς τὰς κρύπτας τὰς ἐσκαμμένας ἐν τοῖς σπλάγγνοις τῆς γῆς. Οἱ τοῖχοι ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῷ εἰσερχομένῳ προβάλλον πεπληρωμένοι νεκρικῶν λειψάνων, τὸ δὲ σύνολον μέρος εἶνε τοσοῦτον ζοφῶδες, ὥστε οἱ λόγοι τοῦ Ψαλμοῦδος **καταβήτωσαν εἰς Ἄδου ζῶντες** νομίζει τις ὅτι ἐδὼ ἐφαρμόζονται. Κάποτε ἀμυδρὸν φῶς καταπίπτει ἐκ τῶν ἄνω διὰ τινος φεγγίτου· ἀλλὰ μόλις κάμῃ τις δευτέρον βῆμα καὶ εἰς τὰ βάθη παχυλοῦ ἐρέβους πάλιν βυθίζεται» (in Ezech. XL). Ἡ συνήθεια ἐν τούτοις τοῦ ἐν ταῖς κατακόμβαις ἐνταφιασμοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον παύει, προτιμωμένης τῆς ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἀ-

νεγέροεως τάφου. Τὰ ὅσα τῶν κατακομβῶν μετακομίζονται βαθμηδὸν ἐκ τῶν κευθμώνων τῶν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Ῥώμης ἢ καὶ ἀλλοχοῦ, ὅπως ἐπ' αὐτῶν ἀνοικοδομηθῶσι περιφανεῖς ἐκκλησίαι καὶ μαρτύρια. Ἡ ὑποχθόνιος Ῥώμη ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν γυμνοῦται, τυλεῖται καὶ εἰς λήθην παραδίδεται. Κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ὁπότε ἐπέρχεται ἄφνω βαρβαρικὸς χεῖμαρρος, ἀναρχία δὲ καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι λυμᾶνονται τὴν Δύσιν, αἱ κατακόμβαι μεταβάλλονται εἰς κρησφύγετα ληστῶν καὶ φονέων, καθ' οἷον τρόπον (τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν κλασικὰ μνημεῖα τῆς Ῥώμης χρησιμεύουσιν εἰς προμαχῶνας. Ὁ 14ος καὶ 15ος αἰὼν ὁλοσχερῶς ἀγνοοῦσι τὰς κατακόμβας, ὧν ἄλλως οἱ φεγγῖται καὶ αἱ εἴσοδοι ὑπὸ ἐπισωρευθείσης ὕλης κατεχώσθησαν. Μόλις τὸ 1578 ἀνεκαλύφθη παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἡ κατακόμβη τῆς ἁγ. Πρισκίλλης ὑπὸ ἐργατῶν ἀναζητούντων πορσελάνην γῆν. Ἐκτοτε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ κόσμου ἤρξατο ἐξεγειρόμενον. Ὁ Ἄντωνιος Μπόσιος ἐπὶ 36 συνεχῆ ἔτη ἐταξῶν τὰ κατ' αὐτὰς μετὰ κίνδυνον ἰδίᾳ ζωῆς, δικαίως ἐπεκλήθη Κολόμβος τῶν κατακομβῶν», διότι πρῶτος αὐτὸς ἐβυθίσθη εἰς τὸ ὑπὸ τὴν Ῥώμην ἄγνωστον καὶ ἔφερεν εἰς φῶς τὴν Roma Soteranea, τὴν ὑποχθόνιον Ῥώμην. Τὰς ἐργασίας τοῦ Μποσίου ἐξηκολούθησαν μετ' ἐπιτυχίας καταπλησσοῦσης ὁ Aringhi, ὁ Bottari, ὁ Marchi, ὁ Garrucci

καὶ ἰδιαίτατα ὁ Cavaliere de Rossi Διὰ τῶν ἐν ταῖς κατακόμβαις ἐρευνητῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ευρεθεισῶν ἀγιογραφῶν κατενόηθη μὲν ἀπ' ἐνόου ὁποῖος ἦτο ὁ δογματικὸς καὶ θρησκευτικὸς βίος τῆς παλαιᾶς Ρώμης τῆς ἀποτελούσης μέγα καὶ ἔνδο-

(Ἐκ τοῦ «Ἐκκλ. Φάρου»

ξον τιμῆμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατεδείχθη δὲ ἀπ' ἐτέρου ὁπόσον ξένη πρὸς τὸ παρελθόν τῆς τυγχάνει ἡ σημερινὴ Ρώμη, ἡ ἐν χλιδῇ κυλιόμενη, ταῖς κοσμικαῖς ἐξουσίαις συμπνιγομένη καὶ τοὺς νεωτερισμοὺς περιτὴν τὴν πίστιν πολλαπλασιάζουσα.

Πρωτ. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

Σκέψεις τινὲς ἐμπνευσθεῖσαι ὑπὸ τῶν «Θρησκευτικῶν ἐντυπώσεων ἐξ Ἀγγλίας» τοῦ αἰδέου. πρωτοπρεσβυτέρου **κ. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ**.

- « Διὰ τὸ ἰδιόμοιον ἡμῶν Χριστιανισμοῦ καὶ μὴ ἀγαπᾶσαι μὲ τὴν ἑσθὴν τὸν ναὸν τῶν καὶ μὴ δεικνύωσιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν τὴν αὐτὴν σεμνότητα καὶ εὐλάβειαν ; Διὰ τὸ, τοῦλάχιστον εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, καὶ μὴ ἐμοιάζωμεν τοὺς Ἀγγλοὺς ; »

Πρ. βλ. « Ἱ. Πολυκάρπου τεύχ. 6ον καὶ 7ον.

Διὰ τοῦ παραπόνου τούτου ὁ τῆς ἐν Μαγχεστέρη Ἑλληνικῆς Κοινότητος προεστάμενος αἰδέου. κ. Κ. Καλλίνικος κατακλείει τὰς ἐκ τῆς Ἀγγλίας θρησκευτικὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ « Ἱερὸς Πολύκαρπος ». Εἰς τοιοῦτο παράπονον ἐκσπᾶ καὶ ὁ ἀναγνώτης τῶν « θρησκευτικῶν ἐντυπώσεων » καὶ πᾶς ὁ ἐγγύθεν ἢ ἄπωθεν μελετῶν τὸν θρησκευτικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν καθόλου βίον τῶν Προτεσταντικῶν κοινοτήτων ἐν γένει, καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀγγλῶν, καὶ τὸν βίον τοῦτον ἀντιπαραβάλλον πρὸς τὸν ἡμέτερον.

Παρ' ἡμῶν πράγματι δὲν εὐρίσκει τις οὔτε τὴν θερμὴν πρὸς τὸν ναὸν ἀγάπην τῶν Ἀγγλῶν,

οὔτε τὴν τάξιν, οὔτε τὴν σεμνότητα, οὔτε τὴν εὐλάβειαν εἰς τὴν λατρείαν ἄλλα δυστυχῶς, ὡς καὶ ὁ γράφων τὰς « θρησκευτικὰς ἐντυπώσεις » ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν, δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μόνον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὁμοιάζωμεν πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ ὁμοιάζωμεν. Ἐν ἀπλοῦν καὶ ἐπιπόλαιον βλέμμα ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν καταστάσεως ριπτόμενον πληροῦ τὴν καρδίαν τοῦ παρατηρητοῦ ὁδύνης καὶ πόνου. Ὁ πόνος δ' οὔτις εἶναι τοσοῦτον πικρότερος, ὅσῳ καταφανέστερον ἡ παρατήρησις δεικνύει, ὅτι ἔθνη βραδύτερον ἡμῶν πιστεύσαντα εἰς τὸν Ἰησοῦν προάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν

τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἔθνη μὴ τηρήσαντα τὰς δογματικὰς τῆς πίστεως ἀληθείας, ὡς ταύτας « παρέδωσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ γενόμενοι τοῦ λόγου », ὑπὸ πρακτικὴν ἐν τούτοις ἔποψιν κατέχουσι τὴν ἀληθῆ καὶ ζῶσαν πίστιν τὴν δι' ἔργων ἀγάπης καὶ αὐταπαρνήσεως ἐκδηλουμένην καὶ κατώρθωσαν νὰ μεταγγίσωσι τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας εἰς πάσας τὰς ἀπόψεις τοῦ ἑαυτῶν βίου καὶ νὰ δοξάζωσιν οὕτω διὰ τῶν ἰδίων ἔργων τὸν Πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς.

Ἡμεῖς ἀληθῶς κατέχομεν καὶ διατηροῦμεν τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀλήθειαν τοιαύτην, οἷαν ὁ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι αὐτοῦ παρέδωσαν ἡμῖν ἀπ' ἀρχῆς· ἡ πίστις ὁμῶς ἡμῶν εἶναι πίστις νεκρὰ καὶ κενή, διότι εἶναι πίστις στερουμένη τῶν ἔργων (Ἰακωβ. β'. 17-20)· ἡμῶν ἡ θρησκεία εἶναι κενὴ καὶ ματαία, διότι « θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανους καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἐστὶν τὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου » (Ἰακωβ. α', 27). Ἡμεῖς προσηλωθέντες εἰς τὸ γράμμα ἐξεπέσαμεν τοῦ πνεύματος, ἐγυμνώθημεν τῆς Χριστιανικῆς χάριτος καὶ τῆς εὐπρεπειας, ἀπώλεσαμεν τὴν ἀληθῆ καὶ ζῶσαν πίστιν τὴν ἀναινίζουσαν καὶ καθαιρούσαν τὴν καρδίαν, τὴν ἐξυψοῦσαν καὶ ἐ-

ξευγενίζουσαν τὸ φρόνημα καὶ στηρίζουσαν τὴν βούλησιν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Προσηλωθέντες εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους διασώζομεν τὰ προσχήματα καὶ εἰς ταῦτα μόνον λεπτολόγως προσέχομεν, περιεφρονήσαμεν δὲ τὴν οὐσίαν καὶ ἀφήκαμεν τὰ « βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον » (Ματθ. κγ'. 23). Ὀνομαζόμεθα διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν τὸν Χριστὸν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐνοικοῦντα, δὲν ἔχομεν ἐπομένως οὐδὲ τὴν Ἀλήθειαν, οὐδὲ τὸ Φῶς, οὐδὲ τὴν Ζωὴν. Κατελίπομεν τὸν Λόγον καὶ ἐπιστρέφομεν πάλιν « ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα » ἡμέρας παρατηροῦντες καὶ μῆρας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτοὺς (Γαλατ. δ'. 9,10) καὶ εἰς μετεωρισμοὺς προσέχοντες καὶ κινήσεις τραπεζῶν καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐπικαλούμενοι καὶ νεκροὺς διερωτῶντες καὶ μονονουχὶ τὰ παλαιὰ μαντεῖα ἀποκαθιστάντες. Εἰς ταῦτα καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα περιορίζεται παρ' ἡμῶν ἡ θρησκεία καὶ ὁ Χριστιανισμὸς κατήνησε παρ' ἡμῶν λέξις κενὴ καὶ θεωρία ἀφηρημένη οὐδεμίαν ἐξασκῶν ἐπὶ τῆς καρδίας οὐδ' ἐπὶ τοῦ ἥθους ἐπίδρασιν. Ὅσοι δὲ τυχόντες παιδείας τινὲς κατώρθωσαν νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι θρησκεία, ἀλλὰ ματαία καὶ κενὴ δεισιδαιμονία, ἀπέπτυσαν μὲν τὴν δεισιδαιμονίαν ταύτην, μὴ ἔχοντες δ' ὁμῶς γνῶ-

σιν σαφῆ τῆς οὐσίας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ γνησίας θροσεβείας κατήντησαν εἰς τὴν ψυχρὰν ἀπιστίαν, ἣτις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον τῆς δεισιδαιμονίας ὀλεθρία καὶ ἠθοφθόρος. Καὶ παριστάμεθα λοιπὸν σήμερον πρὸ τοῦ ἀπαισίου θεάματος τῆς οἰκτιρᾶς ταύτης διαιρέσεως τοῦ Χριστεπωνύμου πληρώματος καὶ βλέπομεν τὰ τέκνα τῆς μιᾶς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἢ ἐν τῷ σκοτεινῇ τῆς ζοφερᾶς καὶ φαύλης δεισιδαιμονίας ἔρποντα, ἢ τετυφλωμένα καὶ ἀπολελιθωμένα ὑπὸ τῆς ψυχρᾶς ἀπιστίας διατελοῦντα καὶ ἀφορμὴν οὕτω παρέχοντα, ἵνα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν βλασφημῆται ἐν τοῖς ἔθνεσι!

Τίς ἢ αἰτία, ἢ τίνας αἰ αἰτίαι τῆς οἰκτιρᾶς καὶ ὀδυνηρᾶς ταύτης καταστάσεως; Ποῖα τὰ μέσα καὶ οἱ τρόποι τῆς διορθώσεως; Ὁρησκευτικῶς πάσχομεν καὶ πάσχομεν δεινῶς· τοῦτο εἶναι ἀλήθεια, περὶ ἧς οὐδεὶς ὑγιεὶς ἔχων τὰς φρένας ἀμφιβάλλει. Ἐχομεν λοιπὸν ἀνάγκην θεραπείας, δηλαδὴ μετarryθμίσεως θρησκευτικῆς· ἀλλὰ ποῖον τὸ μέσον τῆς θεραπείας καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς μετarryθμίσεως; Ἰδοὺ ζητήματα σπουδαιότατα, ὡς νομίζομεν, ἅτινα ἔπρεπε πρὸ παντὸς ν' ἀπασχολῶσι σήμερον τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν· διότι μόνη αὕτη δύναται καὶ δικαιοῦται τελεσφόρως καὶ ἐγκύρως νὰ λύσῃ αὐτά. Ἄλλ' ἢ

ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀπὸ τινων ἠδη αἰώνων διατελεῖ ὑπὸ ἐξωτερικὰς συνθήκας ἀντιξόους, αἵτινες καὶ μέχρι σήμερον σπουδαίως αὐτὴν ἀπασχολοῦσαι καὶ ἀπασαν αὐτῆς τὴν προσοχὴν ἀπορροφῶσαι δὲν ἀφῆκαν εἰς αὐτὴν καιρὸν ὅπως στραφῆ καὶ εἰς ἑαυτὴν καὶ ἐπισταμένως τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς κατάστασιν μελετήσῃ. Εἶναι δ' ἀναντίρρητον ὅτι τὸ ἔργον τῆς θεραπείας καὶ τῆς διορθώσεως δὲν εἶναι ἔργον σμικρὸν οὐδὲ εὐκόλον· παρόμοια ἔργα δὲν ἐπιτελοῦνται αἴφνης οὐδ' ἀταλαιπώρως, ἀλλὰ καὶ χρόνου χρῆζουσι μακροῦ καὶ πόνου πολλοῦ καὶ μελέτης οὐ σμικρᾶς. Εἶναι ἀνάγκη ὅπως τοῦ ἔργου τούτου προηγηθῆ μακρὰ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία προετοιμάζουσα καὶ διευκολύνουσα τὴν αἰσίαν τελείωσιν αὐτοῦ ἐν καιρῷ εὐθέτω. Τίς λοιπὸν μέχρι τοῦ καιροῦ ἐκείνου θὰ ἀναλάβῃ τὴν προπαρασκευαστικὴν ταύτην ἐργασίαν; Τίς θὰ ἀναλάβῃ τὴν μελέτην καὶ ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω τεθέντων ζητημάτων ἕως οὗ ἡμέρα διαναγᾶσῃ, καθ' ἣν αὕτη ἢ Ἐκκλησία θὰ ἐπιληφθῆ τῆς λύσεως αὐτῶν;

Αἱ ἐρωτήσεις αὗται ὑπενθυμίζουσιν ἡμῖν φωνὴν τινα ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας» πρὸ τριῶν περίπου ἔτων ἐκπεμφθεῖσαν. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος προὔτεινεται τότε ἡ σύστασις συνεδρίου Ἑλληνικῶν

Θεολόγων, ὅπερ συγκαλούμενον τῇ πρωτοβουλίᾳ μιᾶς τῶν τριῶν ἡμῶν θεολογικῶν σχολῶν, τῆς ἐν Ἀθήναις δηλαδὴ, ἢ τῆς ἐν Κων) πόλει, ἢ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις, ἔμμελλε νὰ ἔχῃ σκοπὸν τὴν μελέτην ἀκριβῶς τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ καὶ ἀνορθωτικοῦ τούτου ἔργου καὶ τὴν παρασκευὴν τῶν πνευματικῶν καὶ πραγμάτων πρὸς σύγκλησιν τοπικῆς συνόδου πρὸς ἔγκυρον τελεῶσιν τοῦ ἔργου τούτου. Ἡ φωνὴ ἐκείνη ἔμεινε, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς γινώσκομεν, ἄνευ ἀκροάσεως καὶ μόνον τοὺς περὶ τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Σιαυροῦ συνεκίνησεν ὀλίγον, ὡς μαρτυρεῖ τὸ πρῶτον καὶ μόνον φύλλον τοῦ «Παλαιστινείου Κήρυκος» τῆς 22ας Νοεμβρίου τοῦ 1908 ἔτους. Ἄλλ' ἢ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία ὑπὸ δεινοῦ τότε ἐολεῦετο σάλου, ὅστις καὶ τὴν σμικρὰν ἐκείνην συγκίνησιν ταχέως ἐξήλειψε καὶ τὰς πύλας τῆς σχολῆς τοῦ Σιαυροῦ ἔκλεισε. Καὶ ὅμως δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπος, νομίζομεν, ἢ σύγκλησις τοιοῦτου συνεδρίου· ἐπειδὴ δὲ καὶ σήμερον ἔτι αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις οὐδόλως συμβάλλουσιν εἰς τὴν σύγκλησιν τοῦ συνεδρίου τούτου, οὐ-

δόλως; ἄσκοπος θὰ ἦτο, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ἢ ἐπὶ μέρους μελέτη τοῦ ζητήματος παρὰ τῶν ἡμετέρων θεολόγων καὶ ἢ διὰ τινος Ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ συζητήσις αὐτοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἀρκούντως θὰ ἠδύνατο νὰ προλεανθῆ τὸ ἔδαφος πρὸς τελεσφορωτέραν δρᾶσιν ἐν εὐθέτω χρόνῳ. Φρονοῦμεν δ' οὖν ὅτι «Ἱερὸς Πολύκαρπος» μέγιστον καὶ πολύκαρπον ὄντως θὰ ἐπετελεῖ ἔργον, ἂν προὔκλει παρομοίαν συζήτησιν τῶν παρ' ἡμῖν θεολογούντων καὶ ἐν γένει τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ ἐπαϊόντων προσώπων ἀφιερωτῶν ἰδιαιτέραν πρὸς τοῦτο στήλην.

Διὰ τοιαύτης εὐχῆς κατακλείομεν τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ὀλίγας ἀστόχους ἕως καὶ ἀκαίρους ἡμῶν σκέψεις, τὰς ὁποίας ὅμως ὁ βαθὺς πόνος τῆς ἡμετέρας καρδίας, κεντηθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν «Ὁρησκευτικῶν ἐξ Ἀγγλίας ἐντυπώσεων» ἀνεβίβασεν εἰς τὴν ἀπειρον ἡμῶν κεφαλὴν. Ἐὰν δ' ἢ εὐχὴ ἡμῶν αὕτη ἐκπληρωθῆ θὰ ἐπανέλθωμεν ἕως εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΑΧΑΡΟΥΛΗΣ

πρόην Ἱεροκλήρου «Ἐθνοσεβείας».

